

Tuhfetü's-Şâhân Kapsamında 17. Yüzyıl Osmanlı Fakihlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin İslâmî Finans ve Sermaye Edinme Yöntemlerine Dair Görüşleri

The Views of Ebü'l-Bekâ al-Kefawî, one of the 17th Century Ottoman jurists, on Islamic Finance and Capital Acquisition Methods within the Scope of Tuhfetü's-Şâhân

Ramazan ÇÖKLÜ¹

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Literature, Çanakkale, Türkiye.

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf / Citation: Çöklü, Ramazan. "Tuhfetü's-Şâhân Kapsamında 17. Yüzyıl Osmanlı Fakihlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin İslâmî Finans ve Sermaye Edinme Yöntemlerine Dair Görüşleri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Haziran 2025), 263-279.

ÖZET

Geliş Tarihi
01.01.2025

Kabul Tarihi
09.02.2025

Yayın Tarihi
15.06.2025

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda müderrislik, müftülük ve kadılık görevlerinde bulunmuş, yaşadığı döneme damgasını vuran meşhur âlimlerden biridir. Babası da âlim olan Kefevî, eserlerinde İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında bilgiler veren müdakkik ve yetkin bir şahsiyettir. Özellikle Tuhfetü's-şâhân'da fıkıhtan kelâma, tasavvuftan ahlâka, astronomiden tefsire kadar pek çok ilimde tartışma konusu olan meselelere değinmiştir. Daha da önemlisi, eserin önemli bir kısmında 'mesele' adlı başlıklar altında birçok güncel fikhî meselenin hükmünü açıklamış, bir bakıma 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun dinî, kültürel ve sosyal hayatını, örf ve âdetleri resmetmiştir. Tuhfetü's-şâhân bu yönüyle bir fetva kitabını andırmaktadır. Bu araştırmada da Kefevî'nin İslâmî finans ve sermaye edinme yöntemleri hakkındaki bazı görüşleri incelenmiş; para vakıfları, muâmele-i şer'iyye, bazı fâsid akitler, haram akitler ve alışverişte helal ve haramlarla ilgili fetvaları açıklanmıştır. Araştırma, Osmanlı devletinin büyük ekonomik kriz yaşadığı bir dönemde kadılık yapması nedeniyle halkın bizzat içinde ve ticarî işlerine son derece vakıf olan bir âlimin fetvalarını incelediği için önemlidir. Zira bilindiği üzere her kriz kendi fırsatlarını doğurur. 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda da krizi fırsat bilerek halkı aldatmaya çalışan, stokçuluk yapan, faiz ve benzeri şüpheli işlemlere başvuran insanlar türemiştir. Devletin ve halkın içine düştüğü ekonomik buhranı lehine çevirmeye çalışan, karşılıklı ticarî ilişkilerde İslâm'ın izin vermediği finans ve sermaye edinme yöntemlerine başvuran yeni fırsatçılar ortaya çıkmıştır. Muhtemelen bu sâikten hareketle Kefevî, alışverişe dair hükümleri bütüncül ve fikhî sistematığı üzerine incelemek yerine o dönemdeki insanların ticarî faaliyetleriyle ilgili güncel meselelere yer vermiş, başka bir ifadeyle 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun ticarî işlemlerine özgü çeşitli teknik konuların hükmünü açıklamıştır. Ayrıca Kefevî, yaşadığı çağın şartlarını göz önünde bulundurarak bazı konularda maslahata binaen ve haksızlığı önlemek için Hanefî mezhebinin genel görüşünün dışına çıkmış, bazı meselelerde de fâsid şartı giderip alışverişleri geçerli ve helal kılacak çıkış yolları üretmiştir. Böylece ticarî işlemlerin İslâm hukukunun sınırları içerisinde sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Özellikle para vakıflarında yapılan işlemlerle ilgili literatürde benzerine pek rastlamadığımız ve bu konuda yazılan eserlerde yer almayan özgün bir görüş ortaya koymuştur. Araştırma, bu denli muhakkik bir âlimin görüşlerini incelemesi nedeniyle de önem arz etmektedir. Zira Osmanlı ekonomisine ve ticarî faaliyetlerine dair çeşitli akademik çalışmalar yapılırsa da sırf ticarî sapmalara odaklanan ve çözüm yollarının ön planda olduğu yeterli sayıda araştırmanın mevcut olmadığı fark edilmiştir. Yine araştırmada sadece Kefevî'nin görüşlerinin ortaya çıkarılmasıyla yetinilmemiş, onların, müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin genel görüşlerine uygunluğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra araştırma Kefevî'nin fikhîliği hakkındaki Türkçe ilk akademik çalışmalardan biridir. Daha önce Tuhfetü's-şâhân'la ilgili bir değerlendirme çalışması yapılırsa da burada eserin genel özellikleri açıklanmış, muhteva analizi yapılmadığı gibi Kefevî'nin görüşleri tespit ve tahlil edilmemiştir. Araştırmanın temel kaynağı Kefevî'nin Tuhfetü's-şâhân adlı eseridir. Çalışma boyunca eserin Osmanlı arşivlerinde bulunan matbu ve yazma nüshalarının yanı sıra İslâm iktisadı ve finansıyla ilgili klasik ve modern kaynaklardan da yararlanılmıştır. Araştırmada önce Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki ekonomik durumuyla ilgili bilgi verilmiştir. Sonrasında Kefevî'nin görüşleri çerçevesinde Osmanlı halkının o dönemdeki alışveriş kültürü, bazı finans ve sermaye edinme yöntemleri üzerinden açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Fıkıh, Eşya ve Borçlar Hukuku, İslâm İktisadı, Osmanlı Hukuku, Kefevî, Tuhfetü's-şâhân.

ABSTRACT

Date of Submission
01.01.2025

Date of Acceptance
09.02.2025

Date of Publication
15.06.2025

Keywords:

al-Fiqh, Law of
Property and
Obligations, Islamic
Economics, Ottoman
Law, al-Kafawî,
Tuhfetü's-şāhān.

Abū al-Baqā al-Kafawî is one of the famous scholars who served as a muderris, mufti and qadi in the 17th century Ottoman society and left his mark on his time. Al-Kafawî, whose father was also a scholar, is a scholarly and competent figure who provides information in various fields of Islamic sciences in his works. Especially in Tuhfetü's-şāhān, he touches upon issues that are the subject of debate in many sciences from fiqh to kalām, from mysticism to ethics, from astronomy to exegesis. More importantly, in a significant part of the work, he explained the rulings of many current jurisprudential issues under the headings of 'issues', and in a way, he portrayed the religious, cultural and social life, customs and traditions of the 17th century Ottoman society. In this respect, Tuhfetü's-şāhān resembles a fatwa book. In this study, some of Kafawî's views on Islamic finance and methods of acquiring capital are analysed, and his fatwas on money foundations, mu'amala-i shar'iyya, some fāsid contracts, haram contracts, and halal and haram in shopping are explained. The research is important, because it analyses the fatwas of a scholar who was very familiar with the commercial affairs of the people due to his position as a qadi at a time when the Ottoman state was experiencing a great economic crisis. As it is known, every crisis gives birth to its own opportunists. In the 17th century Ottoman society, people who took advantage of the crisis to deceive the public, engage in hoarding, and resort to interest and similar dubious transactions emerged. New opportunists emerged who tried to turn the economic crisis in which the state and the people fell into in their favour and resorted to methods of finance and capital acquisition that were not permitted by Islam in mutual commercial relations. Probably based on this motive, Kafawî, instead of analysing the rulings on shopping in a holistic and fiqh systematic way, included current issues related to the commercial activities of the people of that period, in other words, he explained the rulings of various technical issues specific to the commercial transactions of the 17th-century Ottoman society. In addition, considering the conditions of his time, al-Kafawî deviated from the general opinion of the Hanafî madhhab on some issues for the sake of the good and to prevent injustice, and in some issues, he produced ways out to eliminate the fāsid condition and make the transactions valid and halal. Thus, he ensured the sustainability of commercial transactions within the boundaries of Islamic law. In particular, he put forward an original view on the transactions carried out in money foundations, which we have not come across in the literature and which is not included in the works written on this subject. This study is also crucial because it analyses the views of such a learned scholar. Although there are various academic studies on the Ottoman economy and commercial activities, it has been noticed that there are not enough studies focusing only on commercial deviations and solutions. Again, in this research, not only al-Kafawî's views were revealed, but also their conformity with the general views of the Hanafî madhhab, to which he belonged, was tried to be determined. In addition, this research is one of the first academic studies on al-Kafawî's jurisprudence in Turkish. Although some studies on Tuhfetü's-şāhān have been carried out before, they explained the general features of the work, did not analyse its content, and did not identify and analyse al-Kafawî's views. The main source of the research is al-Kafawî's Tuhfetü's-şāhān. In addition to the printed and manuscript copies of the work in the Ottoman archives, classical and modern sources on Islamic economics and finance were also used throughout the research. Firstly, information about the economic situation of the Ottoman Empire in the 17th century will be given. Then, within the framework of al-Kafawî's views, the shopping culture of the Ottoman people at that time, some financial and capital acquisition methods will be explained.

GİRİŞ

İktisadî faaliyetlerin ahlakî ilkeler üzerine kurulmasını emreden İslâm dini, ticarî hayatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesi için üreticiyi ve tüketiciyi koruyan kurallar koymuş ve prensipler vazetmiştir. Bu kurallar ve ilkeler ulemânın içtihatlarıyla birlikte fıkıh kitapları, fetva mecmuaları ve ilmihaller gibi çeşitli eserler yoluyla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunların içinde ilmihaller, öncelikli olarak İslâm'ın inanç esaslarını, ibadetleri, İslâm dininin fert ve toplum hayatına dair belirlediği prensipleri ve Müslümanların tarih boyunca bu prensiplerin ışığında kazandığı örf ve âdetleri ihtiva ettiği için Müslüman bir bireyin sıklıkla kendisine başvuracağı temel kaynaklar mahiyetindedirler.¹ Bunun yanı sıra ilmihaller, halkın ibadet hayatı hakkında, karşılıklı ticarî,

¹ Harun Kırkıl, "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rifat Bey ve Manzum İlmihali", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 434.

ailevî ve hukuksal ilişkilerinde ne tür sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını öğrenme imkânı sunan, kısaca yazıldıkları dönemin sosyokültürel yapısı hakkında bilgi sağlayan tarihî eserlerdir.

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (öl. 1095/1684) *Tuhfetü's-şâhân* adlı eseri de İslâm tarihinde bu türün önemli örneklerinden biri kabul edilebilir. Zira 17. yüzyılda padişahın teşvikiyle yazılan bu ilmihalde² akâidden fıkha, iktisattan yargıya, tasavvuftan ahlaka ve astronomiden tefsire birçok alanda bilgiler verilmiş, daha da önemlisi o dönemdeki toplumun dinî yaşantısı, güncel fikhî meseleleri, örf ve adetleri resmedilmiştir. Ancak Kefevî muntazam ve mazbut bir ilmihal yazmak yerine daha çok yaşadığı dönemdeki güncel konulara ve fikhî meselelere yer vermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu meselelerle ilgili Kefevî'nin sadece tütün meselesi hakkındaki bir fetvası çalışılmıştır.³ *Tuhfetü's-şâhân*'nın Hanefî ilmihal geleneğindeki yeriyle ilgili de bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır,⁴ fakat burada Kefevî'nin fikhî görüşleri analiz ve tespit edilmediği gibi eserdeki fikhî birikim de tahlil edilmemiştir.⁵ Dolayısıyla bu çalışmada Kefevî'nin İslâmî finans ve sermaye edinme yöntemlerine dair görüşleri ilk kez incelenecek ve bu kapsamda 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun alışveriş kültürüne, ticarî faaliyetlerine, bazı finansman ve sermaye edinme yöntemlerine değinilecektir.

17. yüzyılın gerek Osmanlı Devleti'nde gerekse dünyanın diğer bölgelerinde büyük çapta bir ekonomik buhranın yaşandığı bir zaman dilimi olması ve Kefevî'nin böyle bir dönemde cihanşümul bir devlet olan Osmanlı'da müftülük ve kadılık yapması araştırmayı önemli kılan diğer yönlerdir. Çünkü kriz dönemleri ortaya yeni fırsatçılar çıkarır ve esas bozulma ticarî sahada görülür. Böyle dönemlerde fikhî meseleleri şeriatın sınırları içerisinde çözmek ve ticarî faaliyetlerin meşrû çerçevede devamlılığını sağlamak kolay değildir.⁶ Ayrıca Kefevî, Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde ilim, tedris ve yargı görevi üstelenen, dolayısıyla halkın gündelik yaşamına son derece vakıf olan bir âlimdir.⁷ Onun görüşleri dönemin Osmanlı halkının alışveriş âdâp ve ahlakına dair yaşantısının bir portresini çizebilir. Nitekim Kefevî, eserdeki genel âdeti üzere alışveriş bahsini bütün ayrıntılarıyla birlikte incelememiş, sadece birtakım fâsid akit türlerinin, finansman ve sermaye temini kapsamında alışverişlerdeki bazı helal ve haramların, bazı hîle-i şer'îyye ve yasaklı akit türlerinin hükümlerini açıklamıştır. Büyük olasılıkla Kefevî, müftülük ve kadılık yapması nedeniyle, kendisine sıkça sorulan fikhî meseleleri ve o dönemde halkın rağbet ettiği alım ve satım şekillerini mercek altına almıştır.

Araştırmanın temel kaynağı Kefevî'nin fikhî görüşlerini aktardığı *Tuhfetü's-şâhân* adlı kitaptır. Çalışma boyunca bu eserin Osmanlı arşivlerinde mevcut olan bazı yazma ve matbu nüshalarından

² Hatice K. Arpaguş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002), 52.

³ Şenol Saylan, "17. Yüzyıl Kefe'de Türkçe Bir Fetvâ: Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî'nin (1028/1619-1095/1684) Tütün Hakkındaki Fetvâsı" (*Doğu Avrupa Tarihi: Yeni Bulgular ve Yaklaşımlar* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2023), 278-289.

⁴ Muhammet Kasım Gültekin, *Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân Adlı Eseri ve Hanefî İlmihal Geleneğindeki Yeri* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 28-96.

⁵ *Tuhfetü's-şâhân*'ın içeriğine dair biri kelâm diğeri nasihatnâme ilimleriyle ilgili olmak üzere iki çalışma yapılmıştır, fikhî içeriğiyle ilgili bir çalışma yoktur. Bu çalışmalar şunlardır: Ramazan Tarık, "Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân'ında İslam Akâidi", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2019), 572-609; Fatih Yaman, "Ebu'l Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâiyh-i Mülûk", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 9/2 (2023), 366-394.

⁶ Çalışma içinde bu görüşü destekleyen bilgiler verilecektir.

⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, nşr. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/1262; Saylan, "17. Yüzyıl Kefe'de Türkçe Bir Fetvâ", 279-280; Erol Aydın, *Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât'ındaki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 14-15.

faydalanılmıştır.⁸ Araştırmada ilk olarak Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki ekonomik ve finansal durumundan bahsedilerek konunun alt yapısı oluşturulacak, sonrasında ise Kefevî'nin İslâmî finans ve sermaye edinme yöntemlerine dair görüşleri açıklanacaktır.

1. 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunun Ekonomik ve Finansal Durumu

15. yüzyıl boyunca Avrupa piyasalarında fiyatlarda önemli sayılacak bir değişiklik olmamıştır. Ancak 1600 veya 1650 yılından itibaren ileriye dönük 150 yıl boyunca Osmanlı coğrafyası da dâhil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde fiyatlar hızlı bir artış eğilimi içine girmiş ve enflasyonun yükselmesiyle birlikte altın ve gümüşün satın alma gücü bir hayli düşmüştür. Dahası, 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bu enflasyon dalgası nedeniyle fiyatlar neredeyse 5 kat artmıştır.⁹ Fiyatlardaki bu artış, o dönemde buna alışık olmayan ve para olarak altın ve gümüş kullanan ekonomilerde önemli değişikliklere sebebiyet vermiştir.¹⁰ Öyle ki Osmanlı Devleti'ni de içine katabileceğimiz bazı devletler, finans ve sermaye piyasasındaki bu hareketlilik sonucunda ek gelir sağlamak amacıyla piyasadaki altın ve gümüş paraları toplamış, içeriğini/ayarını düşürerek yeniden piyasaya sürmüşlerdir.¹¹

Aslında Osmanlı Devleti'nin maliyesi, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar hızlı fetihlerin sağladığı ek gelirler sayesinde oldukça güçlüdür. Zira devlet o zamana kadar henüz büyük ve uzun vadeli bir borçlu olarak finans piyasalarına girmemiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ise devletin kısa dönemli borçlanma örneklerine rastlanmaktadır.¹² Başka bir ifadeyle 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı bütçesinin açık verdiği görüşmüştür. Yine 17. yüzyılda devletin hazine gelirlerindeki gelişmeler yavaşlamış ve borç miktarı kabarmıştır.¹³ Bu iktisadî kriz sonucunda mali güçlükler iyice artmış ve Osmanlı Devleti 16. yüzyılın sonlarına doğru veya 17. yüzyılın başlarından itibaren cebri iç borçlanmaya gitmiştir. Savaş ve maaş finansmanı için ülke çapında padişah, vezirlerden, yüksek düzey bürokratlardan ve zenginlerden borç almaya başlamıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı finans ve sermaye darlığı uzun yıllar boyunca, hatta asırlarca devleti zor durumda bırakmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, kıymetli metallerin piyasadaki arzının kısıtlanmasıdır. Altın ve gümüş sikke bulmanın kolay olmaması ülkede finans ve sermaye ihtiyacının karşılanmasında sıkıntılara yol almış, bu da ekonomik düzeni olumsuz etkilemiştir. Nakit para darlığı çeken halk alım satım işlemlerini çoğunlukla kredi ve takas yoluyla gerçekleştirmiştir. Mesela köylüler ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin karşılığını buğdayla ödemiştir. Takas işlemi gerek kırsal bölgelerde yaşayan insanlar gerekse yerli ve yabancı tüccarlar tarafından kullanılmıştır.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin iktisadî buhran yaşamasının bir diğer nedeni, büyük bir hammadde alıcısı olan Avrupa ile ucuz işlenmiş mal satıcısı olan doğu ülkeleri arasında bocalamasıdır. 16. yüzyılda

⁸ Araştırma bir tahkik çalışması olmadığı için farklı nüshalar dipnotta gösterilmemiştir. Asıl olarak matbu nüshadan istifade etmekle birlikte bazı silik ve anlaşılmayan yerlerde Osmanlı arşivlerindeki diğer nüshalardan faydalanılmıştır ve bu süreçte matbu nüshada yazım yanlışları ve eksik ifadeler olduğu tespit edilmiştir. Eser, mevcut nüshalar mercek altına alınarak yeniden tahkik edilebilir.

⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.), 105-106.

¹⁰ Salih Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)* (İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2021.), 106.

¹¹ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 105-106.

¹² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 135.

¹³ Mesela 1103/1691-2 yılında devletin toplam bütçe açığı 347.039.865 akçe, 1104/1693'te ise 262.217.191 akçe olduğu belirtilmiştir ki bu rakamlar toplam gelirin üçte biri kadardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 576-577.

¹⁴ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, 135; Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, 576-577.

¹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 1/257; Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)*, 102-103.

Osmanlı devletine dışarıdan giren işlenmiş malların büyük çoğunluğu doğudan, bilhassa Hindistan'dan gelmektedir. Buna mukabil bu istikametlere hiçbir şey satılmamaktadır. Memleketin altın ve gümüş serveti sürekli doğuya akıp gitmekte iken batıdan satılmaya gelen sanayi eşyası yok denecek kadar az seviyededir. Buna mukabil Avrupalı gemiler Osmanlı limanlarından sürekli hammadde, hayvanat ve hububat taşımaktadır.¹⁶ Kısaca Avrupa'dan gelen altın ve gümüş doğuya akmış ve giden madenlerin gelenden fazla olması devletin para ve finans darlığı çekmesine, iase ve üretim sıkıntısı yaşamasına yol açmıştır.¹⁷

Kefevî, hem Osmanlı Devleti'nde hem de dünyada bu denli büyük bir iktisadî krizin görüldüğü bir dönemde yaşamıştır. Böyle dönemlerde insanlar finans ve sermaye temini sıkıntısı yaşadıkları için İslâm'ın caiz görmediği uygulamalara yönelebirlirler. Halk arasında ribâ, stokçuluk ve tefecilik türü uygulamalar yaygınlaşabilir. Benzer şekilde toplum haramdan kaçınmak için şer'î hilelere başvurabilir yahut şeriatın imkân verdiği ölçüde ruhsatlardan yararlanabilir. Kefevî'nin *Tuhfetü's-şâhân*'da yer verdiği finans konularını bu bakış açısıyla okumak hem onun görüşlerini hem de dönemin Osmanlı toplumunun alım ve satım işlemlerinin arka planındaki sosyokültürel zemini öğrenmeyi kolaylaştırabilir.

2. Tuhfetü's-şâhân Kapsamında 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Finans ve Sermaye Temin Yöntemleri

Kefevî *Tuhfetü's-şâhân*'da fikhî meseleleri el-bey'u ve's-şirâ' adlı tek bir başlık altında incelemiş, konuları belirli bir sıraya ve içeriğe göre alt başlıklara ayırmamıştır. Ele aldığı meseleleri neye göre seçtiğini açıklamasa da eserin genelinde gözüktüğü şekilde o dönemde alışverişlerle ilgili güncel problemleri incelediği söylenebilir. Sözü edilen fikhî meseleler alım ve satım akdine dair ele aldığı konular; fâsid akitler, hîle-i şer'iyeler, bazı yasaklı işlemler, helaller ve haramlar olmak üzere dört başlık altında toplanabilir. Fâsid akitler başlığı altında ribâ, birleşik akit ve gabn konusuna yer verilecektir. Hîle-i şer'iyeye başlığı altında genel itibariyle para vakıfları ve muâmele-i şer'iyeye konusu incelenecektir. Yasaklı işlemlerde müzâyede, sevm alâ sevm, telakki'l-celeb ve ihtikâr konularına değinilecek, haramlar ve helaller başlığında ise şarap almak ve satmak gibi Kefevî'nin söz ettiği bazı alışveriş işlemlerinin hükmü açıklanacaktır.

Daha önce belirtildiği şekilde Kefevî özellikle teknik konuları incelemiş, bizzat dönemin ticarî faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu yüzden fetvaların zeminini oluşturacak ön bilgilere yer vermeden doğrudan fikhî meselelerin hükmünü açıklamıştır. Ancak araştırmanın bu kısmında konunun daha iyi anlaşılması için Kefevî'nin görüşleri daha kapsamlı bir şekilde incelenecek ve Hanefî mezhebinin genel görüşüne uygunluğu bakımından da değerlendirilecektir.

2.1. Fâsid Akitler

2.1.1. Ribâ

Kefevî ribâyı "İki taraftan kîle ile yahut terazi ile ölçüp ve tartıp malları birbirine mukabil verilip bir taraftan ziyade olmak, buna ribâ derler." olarak tanımlar.¹⁸ Bu tanım veya açıklama Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşüne uygundur. Zira Hanefî fakihlerine göre ribânın illeti cins ve ölçü (keylî/veznî) birliğidir. Ölçülen ve tartılan aynı cins iki malın birbiriyle mübadelesinde fazlalık ve vade haramdır.¹⁹ Kefevî'nin aktardığına göre kendi yaşadığı dönemdeki bazı tüccarlar,

¹⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 33-34; Robert Mantran, *XVI-XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu* (Ankara: İmge Kitapevi, 1995), 132-133.

¹⁷ Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)*, 102-104.

¹⁸ Ebû'l-Bekâ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 1258, 142.

¹⁹ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî Kudûrî, *Muhtaşaru'l-Kudûrî fi'l-fıkhî'l-Hanefî*, thk. Kâmil Muhammed Muhammed 'Uveyda (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 87.

onu on bire²⁰ vererek açıktan faiz almaktadırlar. Çünkü bu şekilde tüccarlar hem müşteriye aldatmakta hem de cins ve ölçü birliğini bozarak fazlalık faizi almaktadırlar. Oysa kendisine ribâ karışan akitler fâsiddir.²¹

17. yüzyıl Osmanlı toplumundaki tüccarlar, o dönemdeki ekonomik krizi fırsata çevirmek amacıyla aç gözlülük yaparak faize bulaşmış olabilirler. Haddizatında ulemânın para vakıflarının devamlılığında ısrar etmesinin arkasındaki en temel faktörlerden biri, tefecilik yapan ve halkı soyan ribâhor/faizcilerdir. Bununla birlikte insan tabiatı gereği günah işlemeye meyilli bir varlıktır. Nefsinin arzu ve isteklerine uyarak ve tamahkârlık ederek zor durumda kalan veya kalmayan herkesten faiz alabilir. Nitekim Osmanlı coğrafyasında başka yüzyıllarda da faize bulaşanların olduğu vâkidir. Mesela 15. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Mehmed Hilmi Akhisârî (öl. ?) *Risâle fî beyâni'r-ribâ ve bey'ül-fâsid* adlı eserinde yaşadığı dönemdeki insanların haram kazançtan ve ribâdan kaçınmadıklarını belirtmiş ve risaleyi onları uyarmak için Türkçe yazdığını söylemiştir.²²

2.1.2. Birleşik Akit

Hanefî mezhebine göre müşterinin belirli miktarda bir parayı satıcıya karz vermesi ve hibe etmesi şartıyla veya benzer başka bir şart koşularak kurulan bütün akitler fâsiddir.²³ Klasik fıkıhta şartlı akit (safkateyn fî safka), modern hukukta ise mürekkep/birleşik akit olarak isimlendirilen bu tür akitler taraflardan birinin lehine fayda sağlaması, belirsizlik, cehalet ve ribâ içermesi gibi nedenlerle yasaklanmıştır.²⁴

Kefevî, içine karz akdi katılarak gerçekleştirilen bir birleşik akit örneği üzerinden o dönemdeki finansman ve sermaye edinme yollarından birini açıklamıştır. Şöyle ki borç veren kimse (A) önce belirli miktardaki bir akçeyi borç isteyen kişiye (B) karz vermektedir. Sonra bunun yanında bazı elbiseleri piyasa değerinin iki üç kat fazlasına aynı kişiye (B) veresiye satmaktadır. Ardından borç alan kişi (B) elbiselerin hepsini daha düşük fiyata borç verene (A) peşin satmaktadır. Aradaki vade farkını da kredi olarak kullanmaktadır.²⁵ Görüldüğü üzere bu misalde üçüncü bir kişi katılmadan karz akdi ile bey'ül-îne akitleri birleştirilmiş,²⁶ dolayısıyla bir akit içinde iki akit yapılmıştır. Kefevî, kredi ihtiyacı olan kimsenin bir şeyi piyasa değerinden oldukça fazla bir fiyata satın aldığı ve piyasa değerinden oldukça düşük bir fiyata satmak zorunda kaldığı bu tür akitlerin fâsid olduğunu açıklamıştır. Ona göre içine karz akdi katılan bütün alım ve satım işlemleri fâsiddir.²⁷

²⁰ Kefevî buradaki on ve on birin para mı yoksa ölçek mi olduğunu açıklamamıştır.

²¹ 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 5/169.

²² Salih Korkmaz, "Mehmed Hilmi El-Akhisârî'nin 'Risâle Fî Beyâni'r-Ribâ ve Bey'ül-Fâsid' Adlı Risâlesi ve Tahkiki", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (2020), 317.

²³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 5/169; Ebu'l-Faḍl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥanefî el-Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muḥtâr* (Kahire: Maṭba'atu'l-Halebî, 1356/1937), 2/24-25; Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1420/2000), 8/185-186.

²⁴ Mahmut Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 82-91; Yunus Akyüz, *Azalan Ortaklık – İslam İktisadî Açısından Bir Değerlendirme* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2021), 93; Ahmet İnandır, "İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkep) Mâlî Sözleşmeler", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 3/1 (2017), 13-16.

²⁵ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 141.

²⁶ Bey'ül-îne içeren muâmele-i şer'iyyenin Osmanlı dönemindeki çeşitleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)*, 79-91; Süleyman Kaya, *XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda nazari ve tatbiki olarak karz işlemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 14-27.

²⁷ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 141.

Kefevî'nin açıklaması Hanefî mezhebinin bu konudaki genel görüşüne uygundur. Çünkü Hanefî mezhebinde “Menfaat sağlayan her karz ribâdır.”²⁸ hadisi genel bir asıl olarak benimsemiş ve bu tür işlemler fâsid akit kapsamında değerlendirilmiştir.²⁹ Kefevî buna ilave olarak hiç zorluk çekmeden, yani sıfır riskle bir şey satın almanın da haram olduğunu söylemiştir.³⁰

Tarih boyunca insanlar normal akitlerle hedefledikleri maksada ulaşamadıklarında birleşik akitlere yönelmişlerdir. Zaruret ve ihtiyaç hali nedeniyle zor durumda kalma, kanunun açıklarından yararlanarak kolay yoldan daha çok sermaye edinme, riskleri ve masrafları azaltma, özellikle de finansman ihtiyacını karşılama gibi hedefler hem borç vereni hem de borç isteyen birleşik akit yapmaya sevk eden faktörler olarak sayılabilir.³¹ 17. yüzyılda küresel çapta bir finansal kriz ortamı olduğu için dönemin Osmanlı halkından bunu fırsata dönüştürmek isteyenlerin birleşik akitlere başvurmaları, böylece kolay yoldan ve haksız kazançla finans ve sermaye edinmesi ihtimal dâhilindedir.³²

2.1.3. Gabn ve Tedlîs

Kefevî alışveriş bahsinin başında alım ve satım hallerini ve hükümlerini bilmeyen kimselerin ticaretle uğraşmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Onun ifadesine göre yaşadığı dönemde, yani 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda tüccarlar akitlerle ilgili hükümleri bilmedikleri için alım ve satım akdinin fâsid olmasına neden olmaktadır. Sözelimi birtakım tüccarlar malı piyasa değerinden yüksek fiyata satmakta, bazıları ise malın ayıbını gizleyerek müşteriyi aldatmaktadır. Bu şekildeki işlemlerden faydalanmanın haram olduğunu belirten Kefevî'ye göre bunlardan elde edilen kazancı sahiplerine geri vermek gerekir. Bunları yemek veya birisine sadaka olarak vermek caiz değildir.³³ Yine Kefevî büyük kile³⁴ ve ağır kıyye (okka)³⁵ ile satın alınan bir şeyin küçük kile ile satılmasının haram olduğunu belirtmiştir.³⁶ Çünkü bu durumda satıcı müşteriyi kandırmakta ve haksız kazanç elde etmektedir.

Hanefî mezhebinde hâkim görüşe göre malın ayıplı ve piyasa değerinden yüksek bir fiyata satılması akdi fâsid kılmaz.³⁷ Ancak müşteri yeme, içme ve giyinme gibi aslî ihtiyaçlarından birini almak zorunda olup satıcı tarafından piyasa değerinden oldukça yüksek bir fiyata (gabn-i fâhiş) satın almak zorunda bırakılırsa bu akit fâsid olur. Hanefî fıkhrında buna *bey'ü'l-muztar* denir. Yaşadığı dönemdeki ekonomik buhran gereğince Kefevî'nin bu tür akitleri kastetmesi ihtimal

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. 'Abdullâh et-Türkî (b.y.: Merkezü Hicr, 1432/2011), 11/291. (No. 11030).

²⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/33; Ebû Muhammed Fahrüddin Osmân b. Alî b. Mehcen el-Bârî el-Hanefî ez-Zeylî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî* (Kahire: el-Maṭbaatü'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313), 4/175.

³⁰ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 141.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Samar, *İslâmî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, 190-196.

³² Nitekim 16 yüzyıl Osmanlı ulemasından Sofyalı Bâlî Efendi (öl. 960/1553) de Kânûnî Sultan Süleyman'a mektuplar yazarak para vakıflarını yasaklamasının faydalı olmayacağını ve vakıf sisteminin bozulacağını söylemiştir. Tahsin Özcan, “Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 125-155.

³³ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 141.

³⁴ Özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan bir ölçek. Cengiz Kallek, “Kile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/567-570.

³⁵ Osmanlı döneminde kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimi. Cengiz Kallek, “Okka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/338-339.

³⁶ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142.

³⁷ Hanefî fıkıh kitaplarında bu gibi durumlarda akdin fâsid olacağına yönelik bir açıklama yoktur. Genel itibarıyla ayıbın giderilmesine ve tarafların fesih hakkına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebûbekir b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî el-Hanefî el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyira 'alâ Muhtaşari'l-Kudûrî* (b.y.: el-Maṭba'atu'l-Hayriyye, 1322), 1/198-207; Zeylî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*, 4/53-70; Gökhan Atmaca, “İslam Hukukunda Gabn ve Akde Etkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), 129-150.

dâhilindedir.³⁸ Ne var ki Hanefî mezhebinde fâsid akitlerde satıcı kazandığı parayı kullanabilir, çünkü akitte semen taayyün etmemiştir. Ama müşteri, fâsid akitle satın aldığı şeyi -taayyün ettiğinde- üçüncü bir kişiye satarsa kazandığını tasadduk etmesi gerekir. Çünkü akdin konusu taayyün etmiş olup temiz değildir.³⁹ Dolayısıyla Kefevî'nin bu tür akitlerde satıcının kazandığı parayı tasadduk dahi etmeyip sadece sahiplerine geri vermesi gerektiğine dair görüşü Hanefî mezhebinin fâsid akitlerle ilgili genel yaklaşımıyla pek uyumlu gözükmemektedir. Belki de o, yaşadığı dönemdeki fırsatçılığı önleyebilmek için daha ihtiyatlı bir görüş benimsemiş olabilir.⁴⁰

Aslında devletin özel bir fiyat koymadığı durumda satıcı piyasa serbestliği gereğince fiyatı artırabilir. Çünkü İslâm'da alışverişler için kâr oranları piyasa şartlarına bırakılmış, bunun için kesin bir sınır konulmamıştır. Fakat sunî fiyat artışları yaşanıp piyasada suistimaller olduğunda kamu otoritesi bilirkişilerin belirlemelerine göre fiyatlara müdahale edebilir.⁴¹ Kefevî'nin yaşadığı yüzyıldaki iktisadî krizi ve yüksek enflasyonu göz önünde bulundurduğumuzda o dönemde de halkı mağdur eden birtakım kriz fırsatçılarının ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Kefevî'nin bu sâikten hareketle mezkûr meseleye eserinde yer verdiği düşünülebilir.

2.2. Hîle-i Şer'iyye: Para Vakıfları ve Muâmele-i Şer'iyye

Hîle, hukukî bir neticeye farklı yollar kullanarak ulaşmak veya meşrû olmayan bir neticeye meşrû araçlarla ulaşmak olarak açıklanabilir. İslâm hukukunda hîle; şer'î ve bâtıl olmak üzere iki kısımdır. Hîle-i şer'iyye, hukuka uymakta zorluk yaşandığında, zorlukları yine hukukun sınırları içinde kalarak aşmak, hîle-i bâtıla ise hukukun imkânlarını kurnazca kullanarak başkasının hakkına tecavüz etmektir.⁴² Geniş bir coğrafi alana yayılan ve çeşitli dinî, kültürel ve etnik grupları içinde barındıran Osmanlı Devleti'nin fakihleri hukuk düzenindeki bazı zorlukları hîle-i şer'iyyeler ile aşmaya çalışmışlardır. Kefevî eserinde bunların en meşhurlarından biri olan muâmele-i şer'iyye konusuna yer vermiştir.

İslâm dininin insanların kredi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için önerdiği ve teşvik ettiği işlemlerin başında karz-ı hasen gelir. Ancak karz-ı hasen uygulaması bunu her zaman tam anlamıyla karşılayamayınca bizzat naslarla yasaklanan faiz yasağını çiğnemekten sakınan Müslümanlar ilk dönemlerden itibaren bey' u'l-lîne ve bey' bi'l-vefâ gibi çözümlere başvurmuşlardır. Geçmişten tevârüs ettiği ilmî birikimi kendi döneminin şartlarına göre bazen yeniden yorumlayan Osmanlı ulemâsı, toplumun kredi ihtiyacını karşılayabilmesi için muâmele-i şer'iyye gibi çözümler

³⁸ Ebu'l-Hasan 'Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hanefî es-Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetvâ*, thk. Şalâhuddîn en-Nâhî (Amman; Beyrut: Dâru'l-Furkân; Muessetu'r-Risâle, 1404/1984), 1/468; Muhammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Hüseynî ed-Dimeşkî İbn 'Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 5/59; Yuşa Solak, *İslam Borçlar Hukukunda Mekruh Satım Akitleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 43-44.

³⁹ Mesela bir kimse fâsid bir akitle cariyeye satın alsa, para taayyün etmediği için satıcının kazandığı para temiz ve helaldir. Ancak müşteri bu cariyeyi üçüncü bir kişiye satarsa kazandığı para temiz olmaz, çünkü cariyeye fâsid akitle taayyün etmiştir. Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd el-Bâbertî, *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970), 6/473; Molla Hüsrev, *Düreri'l-hükkâm fî şerhi Gururi'l-ahkâm* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 2/175; Yunus Keleş, "Haram Karışık Mal ve Kazançla İlgili Tasarruflar", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/2 (2020), 212-237.

⁴⁰ Hanefî mezhebinin genel görüşüne göre meşrû olmayan kazançların ihtiyaç sahiplerine tasadduk edilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Osman Güman, "İslam Hukukunda Diyânî Hüküm: Mahiyeti ve Çeşitleri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/23 (2019), 11-49.

⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı" (Erişim 16 Temmuz 2024). Ayrıca bk. Şevket Topal, "İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 219-224.

⁴² Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile* (Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2000), 1-457; Salih Korkmaz, "İslam Hukukunda Hîle-i Şer'iyye Meselesi ve Buna Dair Bir Osmanlı Hukuku Tatbikatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (2024), 521-522.

üretmiştir. Muâmele-i şer'îyye, borç alırken veya mevcut borcun vadesini uzatırken faizden kurtulmak ve fazlalığın satım akdinden kaynaklanmasını sağlamak için yapılan bir işlemdir.⁴³ Bu işlem başta para vakıfları olmak üzere çeşitli kurumlar aracılığıyla uygulanmış ve halkın kredi ihtiyacını temin noktasında önemli rol oynamıştır.⁴⁴

Para vakıflarının ve muâmele-i şer'îyyenin caiz olup olmadığı hususunda Osmanlı âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) ve Sofyalı Bâlî Efendi bunu caiz görürken Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (öl. 954/1547) ve Birgivî (öl. 981/1573) gibi bazı âlimler de karşı çıkmıştır.⁴⁵ Kefevî de para vakıflarını ve muâmele-i şer'îyyeyi caiz gören ve bu yöntemle alınan fazlalığın ribâ olmadığını düşünen Osmanlı âlimlerindendir.⁴⁶ Dahası, ona göre para vakıflarından kredi temin eden kişilerin mutlaka muâmele-i şer'îyye yapması gerekir. Çünkü para vakıfları belirli bir ribh karşılığında nakit paraya ihtiyacı olanlara kredi temin eden kuruluşlardır. Bu itibarla eğer vakıflardan muâmele-i şer'îyye yapılmadan kredi temin edilir ve ribh ödenmeden sadece anapara ödenirse, ilk fırsatta bir veya birkaç kez muâmele-i şer'îyye yapıp bu yılların ribhlerinin kesinlikle ödenmesi gerekir. Zira aksi halde ribâ söz konusu olabilir ki bu günahıdır.⁴⁷ Onun ifadesi şu şekildedir:

Mesele: Nukûd-ı evkâftan muâmele-i şer'îyye olunmadık senelerden ötürü hâlen aslı ahz olundukda bir kere veyahut birkaç kere mübâyaa-yı şer'îyye kılınıp ol senelerin ribhleri sonra alınmak lazımdır. Böyle mübâyaa etmek ribâdan ihtiraz içindir. Yoksa dekâkîn-i müsteğillede ve büyü-t-i hânâtta ve duhûl-i hammâmâtta icâre ve nukûd-i evkâfta ribh takdiri esastır.⁴⁸

Yukarıdaki ifadeden anlaşıldığı üzere Kefevî dükkânları, evleri ve hamamları kullanmak için icâre, para vakıflarından kredi almak için de ribh takdir etmenin gerektiğini belirtmekte, daha açık bir ifadeyle para vakıflarını karşılıksız karz veren değil, kâr alarak kredi veren bir kuruluş olarak kabul etmektedir. Buna binaen Kefevî, muâmele-i şer'îyye yapılmayan yıllar için sonradan yeni bir mübâyaa-yı şer'îyye ile ribh takdirini güzel bulmaktadır.⁴⁹

Haddizatında muâmele-i şer'îyye işlemlerinde asıl maksat bu akitleri yapmak değil, alacaklı tarafın verdiği veya vadesini uzattığı borç karşılığında gelir elde etmesidir. Zaten bu işleme hîle-i şer'îyye denmesinin nedeni budur.⁵⁰ Dolayısıyla Kefevî'nin görüşü para vakıflarıyla ilgili genel teamüle uygundur. Ancak para vakıflarından ribh alınabilmesi için ribh ilzâmının ilk başta muâmele-i şer'îyye ile usulüne uygun bir şekilde yapılması gerekir. Aksi takdirde sonradan "Yılda şu kadar veririm." gibi ifadeler kullanarak şer'î ribh almak caiz değildir. Hanefî mezhebinin meşhur görüşü ve devrin ulemâsının genel kanaati bu şekildedir. Dahası, buna dair mahkeme kararları vardır. Benzer şekilde belirli bir süre için ilzâm edilen borç, süresi dolduğunda, muâmele-i şer'îyye ile birlikte yeniden ribh ilzâm etmeden bir süre daha ödenmese, bu geçen süre için de ribh lazım gelmez. Mesela bir borç için ribh ilzâm ederek bir senelik muâmele-i şer'îyye yapıldığında, sene sonunda ribhin ödenmesine rağmen anapara ödenmeyip bir süre daha

⁴³ Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 14, 16.

⁴⁴ Kredi sağlayan kurumlar için bk. Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'îyye (XVII. Asır)*, 140-183.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Kayapınar, "Para Vakıflarının Bir Uygulaması Olarak Muâmele-i Şer'îyyenin Meşruluğu Üzerine", *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilgiler Araştırma Dergisi* 13/25 (2020), 241-246; İbrahim Halil Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-İlne* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 126-142.

⁴⁶ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142.

⁴⁷ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 196.

⁴⁸ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 196.

⁴⁹ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 195.

⁵⁰ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu", 17.

borçlunun elinde kalsa, yeni bir ribh ilzâmı yapılmadığından bu süre için ribh talep edilemez. Ayrıca ribhin tahakkuk etmesi için ilzâmın usulüne uygun olması, yani borç miktarının ve ribh oranının belli olması gerekir.⁵¹ Aksi takdirde usulüne uygun yapılmayan ve muâmele-i şer'iyyesiz ribh ilzâmı, ribâ olduğu için caiz değildir.⁵² Bu yüzden Kefevî'nin muâmele-i şer'iyye yapılmayan yıllar için yeni bir mübâyaa ile ribh takdir etmenin isabetli olacağına dair görüşü bir zorunluluk arz etmemektedir. Bu sadece bir tavsiye olabilir. Zira para vakıflarının ana gayesi paraya ihtiyaç duyan kişinin nakit ihtiyacını karşılayarak kazanç elde etmektir. Ribh alınmadan kredi vermek, tıpkı aslı itibariyle gelir getiren bir evi veya dükkânı ücretsiz kiralamak ve ücretli bir işletme olan hamamı bedava kullandırmak gibidir. Büyük ihtimalle Kefevî, vakıf müessesesinin de mağdur olmaması için usulüne uygun olarak ve eski akitten bağımsız yeni bir veya birkaç mübâyaa-yı şer'iyye yaparak borç alan kişiden önceki seneler için ribh almayı tavsiye etmiştir. Yoksa Kefevî, ribh alınmayan yıllar için şer'î mübâyaa ve muâmele yapmadan ribh ilzâm etmenin gerektiğini, yani zorunlu olduğunu söylememiştir.⁵³ Kefevî'nin bu görüşü sebebiyle meseleyi kazâî değil, vakfın mağduriyetini gidermek amacıyla diyânî boyutuyla değerlendirdiği düşünülebilir. Çünkü resmî olarak geriye dönük yıllar için ribh ilzâm etmek asla caiz görülmemiştir. Kefevî gibi çeşitli bölgelerde kadılık yapmış birinin bu konuyu bilmemesi pek mümkün değildir.

2.3. Yasaklı İşlemler

2.3.1. İstiyâm alâ Sevmi'l'-Ğayr (Sevm alâ Sevm)

Daima bireyin ve toplumun yararını düşünen İslâm dini, iktisadî hayatın başarıyla sürdürülebilmesi için ticarî ahlak kuralları koymuş, böylece piyasadaki huzursuzlukları ve dengesizlikleri bertaraf etmeyi hedeflemiştir. Müzâyede akdi ve sevm alâ sevm yasağı bu kurallar arasında sayılabilir. Kefevî müzâyede yerine bey' men yezîd, sevm alâ sevm yerine de istiyâm alâ sevmi'l'-ğayr ifadelerini kullanmıştır.⁵⁴ Klasik Hanefî fıkıh kitaplarında her iki kullanım da mevcuttur.⁵⁵

Kefevî bu iki kavramı bir misal üzerinden tanımlamış ve bunları birbirleriyle ilişkili olarak açıklamıştır. Sözelimi bir kimse (A) malını satmak için pazarda belli bir fiyat söyleyerek bağırduğunda bunu duyan başka bir kişi (B) malı farklı bir rakama alabileceğini belirtse; eğer mal sahibi buna razı olmayıp bağırmaya devam ederse üçüncü bir kimsenin (C) fiyatı artırmasında bir beis yoktur. Buna bey' men yezîd denir ki bu caizdir. Ancak mal sahibi (A) ilk müşterinin (B) verdiği fiyatı kabul edip bağırmayı keserse, artık üçüncü kişinin (C) bundan sonra fiyatı artırması caiz değildir. Buna da istiyâm alâ sevmi'l'-ğayr denir. Benzer şekilde dellâl satmaya vekil kılındığı malı pazarda dolaştırırken bir kimse belirli bir fiyat önerip satın almak istediğini ilettiğinde, şayet dellâl "sahibine bu fiyata verip vermeyeceğini bir sorayım" derse ve bu esnada üçüncü bir kişi fiyatı artırırsa bu caizdir. Ama dellâl önceki müşterinin verdiği fiyatı mal sahibine bildirip mal

⁵¹ Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)*, 139-140.

⁵² Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)*, 136-140; Beşir Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme" *Vakıf Kültür Varlığının Korunması, Yaşatılması ve Bu Amaçla Mali Kaynak Sağlanması* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994), 65-66; Demir, *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-İne*, 153-155.

⁵³ Bütün yönleriyle muâmele-i şer'iyye için ayrıca bk. Ahmet İnanır, *Osmanlı Fetoâlarında Muâmele-i Şer'iyye Bey'i İne* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2022), 65-307.

⁵⁴ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142.

⁵⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 15/76; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 3/54; Ebü'l-Me'âlî Maḥmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. 'Ömer b. Mâze el-Hanefî İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. 'Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 7/141; 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân Dâmâd Efendî 'Abdurrahmân Şeyḥzâde, *Mecma'u'l-'enḥur fi şerhi Mülteka'l-'ebḥur* (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 2/70.

sahibi de razı olmuşsa, bundan sonra başkasının fiyat artırması istiyâm alâ sevmi'l'-ğayr olacağı için caiz değildir.⁵⁶ Bu uygulama hadislerle yasaklanmıştır.⁵⁷

Satış esnasında üçüncü bir kişinin, malı satın alma niyeti olmadığı halde sırf malın değeri yükselsin diye fiyat artırmasına İslâm hukukunda neceş denir.⁵⁸ Kefevî bu terimi kullanmamış, sadece bu davranışın mekruh olduğunu ve yasaklandığını söylemiştir.⁵⁹ Hanefî mezhebinin konuyla ilgili genel görüşü de bu şekildedir.⁶⁰

2.3.2. İhtikâr ve Telakki'r-Rukbân

Kefevî'nin üzerinde durduğu diğer mekruh ve yasaklı sermaye edinme yöntemleri ihtikâr ve telakki'r-rukbandır (telakki'l-celeb). Eğer şehir halkına zarar verirse şehre satılmak üzere dışarıdan getirilen ürünleri karşılayıp satın almak haramdır. Benzer şekilde bir şehrin halkı kıtlık çekerken ürünleri onlara satmayıp sırf daha çok para verirler diye taşradakilere satmak da yasaklanmıştır. Yine hayvan ve insan yiyeceklerinde ihtikâr (karaborsacılık), yani bunları satın alıp daha pahalıya satmak için uzun süre saklamak mekruhtur. Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ister altın isterse gümüş olsun saklanıp alıkonması vatandaşa zarar veren her şeyin ihtikâr kapsamına gireceğini belirtmiştir.⁶¹

Kefevî'nin bu iki konudaki açıklamaları Hanefî mezhebinin konuyla ilgili genel yaklaşımına uygundur. Nitekim Hanefî fakihlerinin çoğunluğu ihtikâr ve telakki'r-rukbanın, yani şehre dışarıdan gelen ürünleri karşılayıp satın almanın ve onları stoklayıp saklamanın, piyasadaki fiyatlarda karışıklığa sebep olduğunda, kamu hakkını ihlal ettiği ve işleri zorlaştırdığı gerekçesiyle mekruh olduğunu belirtmişlerdir.⁶² Ancak bu sayılanlar, topluma zarar vermediği ve şehirdeki ticarî hayatı etkilemediği durumlarda caizdirler.⁶³

İktisadî hayatı olumsuz yönde etkileyen bir sermaye edinme yöntemi olan ihtikâr tarihin her döneminde topluma zarar veren güncel bir haksız kazanç yöntemidir. Osmanlı Devletinde de ihtikârla çeşitli şekillerde mücadele edilmiş ve fiyatlara *narh* koyma gibi bazı önlemler alınmıştır. Öyle ki 16. yüzyılda bazı devlet memurlarının isimleri bu işlere karışmış, 17. yüzyılda samur kürklerinin, 18. yüzyılda da lale ihtikârının yapıldığı belirtilmiştir.⁶⁴ Dolayısıyla Kefevî kendi döneminde bu tür işlemlerin nasıl yapıldığından söz etmese de diğer kaynaklardan ihtikârın o dönemde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle her şeyin fiyatının neredeyse beş katına çıktığı bir buhran dönemi olan 17. yüzyıl iktisadî krizinde bu tür fırsatçıların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁶ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142; İbn Mâze, *el-Muhtâ'ul-Burhânî*, 7/141.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 15/75; İbn Mâze, *el-Muhtâ'ul-Burhânî*, 7/141; Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râîk şerhu Kenzi'd-daḳâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/164.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 5/233; Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 2/27.

⁵⁹ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142.

⁶⁰ Neceşle istiyâm alâ sevmi'l'-ğayr arasındaki ilişki ve Hanefîlerin konuyla ilgili görüşleri için bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/53; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-'enhur*, 2/69; İbn 'Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/101; Mustafa Ünal, "İslâm Hukukunda Sevm ale's-Sevm (Pazarlık Üzerine Pazarlık)", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (2024), 380-384.

⁶¹ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 142-143.

⁶² Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 2/27; Bâbertî, *el-İnâye*, 10/58; İbn 'Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/102; Zeyla'î, *Tebyînü'l-ḥakâik*, 4/68. Bununla birlikte bazı yönlerden haram olabileceğini söyleyen fakihler de vardır. Burada amaç ihtikârın hükmünü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak olmadığı için bu görüşlere yer verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 5/129; Aynî, *el-Binâye*, 12/16.

⁶³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 5/129; Bâbertî, *el-İnâye*, 10/58; İbn 'Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/102; Yüksel Çayiroğlu, "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 338.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. M. Zeki Uyanık, "İslâm Hukukunda İhtikâr" 16 (2010), 435; Çayiroğlu, "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı", 346.

2.4. Haramlar ve Helaller

Kefevî alım ve satımda haram ve helal olan bazı işlemlere de yer vermiştir. Bunların birincisi şarap alım ve satımıdır. Hanefî mezhebine göre bir akdin geçerli olması için akit mahallinin mütekavvim bir mal olması gerekir. Mütekavvim mal, birisi tarafından telef edildiğinde, itlaf edenin tazmin etmesini icap eden bir değere sahip ve hıyâzet altına alınıp serbest ortamda, yani zaruret hali yokken dahi kendisinden şer'an faydalanmak caiz olan maldır. Buna binaen şarap, domuz ve meyte Müslümanlar için gayri mütekavvim bir mal iken zimmîler için mütekavvim bir maldır. Çünkü Müslümanın zaruret hali dışında şarap, domuz ve meyteden faydalanması caiz değildir, fakat bu, zimmîler için caizdir.⁶⁵

Şu halde çeşitli dinî inançları benimseyen tebaasıyla cihanşümul bir devlet olan Osmanlı'da zimmî bir kimsenin Müslümana olan borcunu sattığı şaraptan elde ettiği parayla ödeyip ödeyemeyeceği, bir Müslümanın şarap yapacaklarını bildiği halde zimmîlere bağının üzümünü satmasının caiz olup olmayacağı gibi meseleler gündeme gelebilir. Öyle olmalı ki Kefevî, bu minvalde teknik birkaç meselenin fikhî hükmünü açıklamıştır. Sözelimi bir kimse bağının üzümünü zimmîlere şarap yapmalarını kastederek veya söyleyerek satsa, bundan aldığı para helal olmaz. Eğer şarap yapacaklarını bildiği halde bunu dile getirmeden mutlak olarak satarsa da kazandığı haram olmaz. Bununla birlikte böyle yapmaması, yani bu tür kişilere satmaması evladır. Şayet bir Müslüman şarap yapıp bir kimseyi vekil tayin ederek bunları o vekile sattırırsa bundan kazandığı para haram olmaz. Ama böyle yapmasa daha güzel olur.⁶⁶

Kefevî, Müslümanın şarap satması için vekil tayin ettiği kişinin Müslüman mı yoksa zimmî mi olduğu hususunda bir açıklama yapmamıştır. Ancak konunun devamında bir Müslümanın şarap veya domuz satarak kazandığı paranın haram olduğunu söylemiştir. Bu itibarla onun mezkûr meselede zimmî bir vekili kastettiği söylenebilir. Bu hüküm Hanefî mezhebine göre geçerlidir. Zira Hanefî mezhebi imamlarından Ebû Hanîfe (öl. 150/767) Müslüman bir kimsenin bir zimmîyi şarap satmak veya satın almak için vekil tayin etmesini caiz görmüştür.⁶⁷

Bir Müslümanın gayrimüslim bir kimseden alacağı olduğunda, eğer gayrimüslim kişi borcu için şarap ve domuz satıp parasını verse, bu para helal olur. Bunun gibi bir kimse haram yolla mal kazanıp, o haram para ile bir şey satın almak istediğinde, eğer önce istediği şeyi satın alıp parasını daha sonra haram yolla kazandığı paradan verirse aldığı şey helal olur, ama önce satıcıya parayı verip alışverişi haram paraya izafe ederse helal olmaz. Mesela bir kimse kumardan para kazandığında bir dükkâna gidip beyaz eşya alsa ve bunun parasını kumardan kazandığı para ile ödese, aldığı beyaz eşya helaldir. Ancak önce kumardan kazandığı parayı satıcıya verip ona karşılık kendisine beyaz eşya vermesini söylerse, bu helal olmaz.⁶⁸ Kefevî bunun nedenini söylemese de ikinci durumda akdin haram paraya izafesiyle birlikte haram para taayyün etmiş, akit de bu yüzden fesâda uğramış olabilir.⁶⁹

Bir kimsenin tıpkı şarap gibi murdar olan hayvanın etini ve yağını satması durumunda kazandığı para yine haram olur. Ancak murdar hayvanın derisi tabaklanırsa, bundan kazanılan para helal olur. Yine insan etinden yapılan mumyanın satılması, azatlı kölenin satılması veya bedava kullanılması haramdır.⁷⁰ Kefevî bunların dışında bazı fikhî meselelerin daha hükmünü açıklamış,

⁶⁵ Ali el-Hafîf, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, çev. Rahmi Yaran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 65-67; Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/461-465.

⁶⁶ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 143.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/124; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i*, 5/200.

⁶⁸ Bu misali Kefevî vermemiştir. Konunun anlaşılması için tarafımızdan verilmiştir.

⁶⁹ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 144.

⁷⁰ Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 143.

yiyecek ve içeceklerde helal ve harama dair bazı ek bilgiler de paylaşmıştır. Doğrudan konumuzla ilgili olmadığı için bunlara yer vermedik.⁷¹

Sonuç

17. yüzyıl küresel çapta iktisadî krizin yaşandığı bir zaman dilimidir. Osmanlı Devleti diğer dünya devletlerine nispeten bu krizden daha çok etkilenmiştir. Bunun sonucunda halk finansman sıkıntısı yaşamış ve bunu fırsata çevirmek isteyen bazı tüccarlar ve şahıslar müşteriye kandırmaya ve aldatmaya yönelik; İslâm dininin yasakladığı birtakım işlemlere başvurmuşlardır. Müftülük ve kadılık gibi görevleri nedeniyle halkın iktisadî hayatına ve ticarî faaliyetlerine bizzat vakıf olan Kefevî, onları uyarmış ve bazı meselenin fikhî hükmünü açıklamıştır.

Bir ilmihal kitabı olmasına rağmen *Tuhfetü's-şâhân*'da alım ve satım akdi konusu, bütün ayrıntılarıyla ve muntazam bir şekilde incelenmemiştir. Bahsin büyük çoğunluğunda 17. yüzyıl Osmanlı toplumunun birtakım ticarî faaliyetleri mercek altına alınmıştır. Fikhî meseleler kendi içinde bütüncül bir hiyerarşi ile değil, tıpkı fetvası sorulan bir meseleye cevap verir gibi açıklanmıştır. Başka bir ifadeyle kitabın alım ve satım akdine ayrılan bölümü fikhî alt yapısı olanlara belirli meselelerin hükmünü açıklayan bir eser izlenimi vermektedir. Bu durum, Kefevî'nin kendisine sorulan ve sıkça karşılaştığı meseleleri cevaplama gayesinden de kaynaklanabilir.

Kefevî, alım ve satım akdine dair bazı fikhî meselelerin diyânî hükmünü de açıklamıştır. Özellikle para vakıflarından muâmele-i şer'iiyesiz kredi temin edilmesi durumuna özel ileri sürdüğü diyânî hüküm, bu konudaki literatürde pek söz edilmeyen bir görüştür.

Ele aldığı görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla Kefevî, finansman ve sermaye temini konusunda zamanın şartlarını gözetken ve şeriata çizdiği sınırı aşmamak kaydıyla kolaylık ilkesini esas alan bir fakihtir. Bir alım ve satım akdinde tarafların aldatılmamasını temel ilke edinmiş, satıcının ve müşterinin haksız kazançla finans ve sermaye edinmesi durumunda sadece akdin geçerliliğini değil, paranın veya malın helallliğini ve haramlığını da tartışmıştır. Bununla birlikte zor durumda kalındığında bazı hîle-i şer'iiyeleri tavsiye etmiştir. Böylece akdin şeriata uygun bir şekilde kurulmasına, taraflar adına zararın en aza indirgenmesine ve iktisadî hayatın duraksamadan devam etmesine olanak sağlamıştır.

Az sayıdaki istisnalar dışında Kefevî'nin önerdiği çözümler ve açıkladığı hükümler Hanefî fıkıh kitaplarında mevcut olan fikhî görüşlerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Kefevî, zamanın şartlarına göre bazı meselelerde farklı fetvalar da verebilmiştir. Bu, onun muhakkik ve müdekkik bir fakih olduğunu göstermektedir.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kefevî, *Tuhfetü's-şâhân*, 143-145.

Makale Türü / Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Değerlendirme / Peer-Review	Çift Taraflı Körleme – En Az İki Dış Hakem / Double anonymized – At Least Two External
Etik Beyan / Ethical Statement	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup, kullanılan veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere riayet edildiği ve yararlanılan tüm kaynakların eksiksiz biçimde kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / This study does not require ethical committee approval, as the data were obtained through literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to throughout the preparation of the study, and all referenced works have been duly cited in the bibliography.
Benzerlik Taraması / Plagiarism Checks	Evet / Yes – Turnitin / Ithenticate.
Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.
Etik Beyan Adresi / Complaints	suifdergi@gmail.com
Finansman / Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yapay Zekâ Kullanımına Dair Yazar Taahhütnamesi

(Author Declaration on the Use of Artificial Intelligence)

Yazar, yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin şeffaflık, etik uygunluk, orijinallik ve sorumluluk ilkelerine riayet ettiğini beyan etmiş, bu kullanımın etik ilkelere uygun olmasını ve tüm akademik sorumluluğu üstlendiğini taahhüt etmiştir. Nihai düzenlemeler ve akademik uygunluk kontrolleri yazar tarafından gerçekleştirilmiş olup, ortaya çıkan metnin tüm sorumluluğu yazara aittir. Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur. / The author has declared adherence to the principles of transparency, ethical compliance, originality, and responsibility in the use of artificial intelligence tools. They have affirmed that such usage complies with ethical standards and have undertaken full academic responsibility for it. Final revisions and checks for academic compliance were carried out by the author, who assumes full responsibility for the resulting text. The signed original copy of the document is available in the journal's editorial process files.

Kaynakça/References

- Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Akyüz, Yunus. *Azalan Ortaklık – İslam İktisadı Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2021.
- Ali el-Hafîf. *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Arpaguş, Hatice K. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002), 25-56.
- Atmaca, Gökhan. "İslam Hukukunda Gabin ve Akde Etkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), 129-150.
- Aydın, Erol. *Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyât'ındaki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- ‘Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed. *el-Binâye şerḥu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Bâbertî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmûd. *el-‘Înâye fî şerḥi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970.
- Beyhaḳî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥüseyn b. ‘Alî el-Ḥüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. ‘Abdullâh et-Turkî. 22 Cilt. b.y.: Merkez Hicr, 1432/2011.
- Çayıroğlu, Yüksel. "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 315-370.
- Demir, İbrahim Halil. *İslam Borçlar Hukukunda Bey'u'l-İne*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Gözübenli, Beşir. "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme". Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- Gültekin, Muhammet Kasım. *EBU'L-BEKÂ EL-KEFEVÎ'NİN TUHFETÜ'Ş-ŞÂHÂN ADLI ESERİ VE HANEFÎ İLMİHAL GELENEĞİNDEKİ YERİ*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Güman, Osman. "İslam Hukukunda Diyânî Hüküm: Mahiyeti ve Çeşitleri". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/23 (2019), 11-49.
- Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Haddâdî, Ebûbekir b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî el-Ḥanefî. *el-Cevheretü'n-neyyira ‘alâ Muḥtaşari'l-Ḳudûrî*. 2 Cilt. b.y.: el-Maḥba‘atü'l-Ḥayriyye, 1322.
- İbn Mâze, Ebu'l-Me‘âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdülaziz b. ‘Ömar b. Mâze el-Ḥanefî. *el-Muḥîṭu'l-burhânî fî'l-fıḳhi'n-Nu‘mânî*. thk. ‘Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahîm b. Muḥammed el-Mısrî. *el-Baḥru'r-râîḳ şerḥu Kenzi'd-daḳâiḳ*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn ‘Abidîn, Muḥammed Emîn b. ‘Ömer b. ‘Abdîl‘azîz el-Ḥüseynî ed-Dımeşḳî. *Reddû'l-muḥtâr ‘alâ'd-Dürri'l-muḥtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2. Basım, 2004.
- İnanır, Ahmet. "İslâm Hukuk Düşüncesinde Bileşik (Mürekkap) Mâlî Sözleşmeler". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 3/1 (2017), 7-39.
- İnanır, Ahmet. *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'îyye Bey'i İne*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2. Basım, 2022.

- Kallek, Cengiz. "Kile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/568-571. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kallek, Cengiz. "Okka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kâsânî, 'Alâ'üddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî. *Bedâ'i 'u's-šanâ'î 'fî tertîbi's-şerâ'î*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Kaya, Süleyman. "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi İlişkilerinin Hukuki Boyutu". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 13-42.
- Kaya, Süleyman. *XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda nazari ve tatbiki olarak karz işlemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kayapınar, Hasan. "Para Vakıflarının Bir Uygulaması Olarak Muâmele-i Şer'iyenin Meşruluğu Üzerine". *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilgiler Araştırma Dergisi* 13/25 (2020), 237-259.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *Tuhfetü's-şâhân*, 1258.
- Keleş, Yunus. "Haram Karışık Mal ve Kazançla İlgili Tasarruflar". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/2 (2020), 212-237.
- Kırkıl, Harun. "Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum bir İlmihal: Manastırlı Mehmet Rıfat Bey ve Manzum İlmihali". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 433-476.
- Korkmaz, Salih. "İslam Hukukunda Hile-i Şer'iyeye Meselesi ve Buna Dair Bir Osmanlı Hukuku Tatbikatı". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (2024), 513-570.
- Korkmaz, Salih. "Mehmed Hilmi El-Akhisârî'nin 'Risâle Fî Beyânî'r-Ribâ ve Beyü'l-Fâsid' Adlı Risâlesi ve Tahkiki". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (2020).
- Korkmaz, Salih. *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyeye (XVII. Asır)*. İstanbul: On iki levha Yayıncılık, 2021.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Kanuna Krşî Hile*. Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2000.
- Ḳudûrî, Ebü'l-Hüseyn Aḥmed b. Ebî Bekr Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳudûrî. *Muḥtaşaru'l-Ḳudûrî fî'l fıkhi'l-Ḥanefî*. thk. Kâmil Muḥammed Muḥammed 'Uveyḍa. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Mantran, Robert. *XVI-XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitapevi, 1995.
- Merğînânî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Ṭallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşî'l-'Arabî, ts.
- Mevşîlî, Ebu'l-Faḍl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥanefî. *el-İḥtiyâr li ta'lîlî'l-Muḥtâr*. 5 Cilt. Kahire: Maṭba'atü'l-Halebî, 1356/1937.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gururî'l-ahkâm*. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- Özcan, Tahsin. "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 125-155.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, ts.
- Samar, Mahmut. *İslamî Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Saylan, Şenol. "17. Yüzyıl Kefe'de Türkçe Bir Fetvâ: Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî'nin (1028/1619-1095/1684) Tütün Hakkındaki Fetvâsı". 278-289. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2023.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Solak, Yuşa. *İslam Borçlar Hukukunda Mekruh Satım Akitleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Suğdî, Ebü'l-Hasan 'Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed el-Hanefî. *en-Nütef fi'l-fetvâ*. thk. Şalâhuddîn en-Nâhî. Amman; Beyrut: Dâru'l-Furkân; Muessetu'r-Risâle, 1404/1984.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Şeyhîzâde, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Suleymân Dâmâd Efendî. *Mecma'u'l-'enhur fi şerhi Multeka'l-'ebhur*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tarik, Ramazan. "Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân'ında İslam Akâidi". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2019), 572-609.
- Topal, Şevket. "İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 211-228.
- Uyanık, M. Zeki. "İslam Hukukunda İhtikâr" 16 (2010), 433-476.
- Ünal, Mustafa. "İslâm Hukukunda Sevm ale's-Sevm (Pazarlık Üzerine Pazarlık)". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (2024), 370-388.
- Yaman, Fatih. "Ebu'l Bekâ el-Kefevî'nin Tuhfetü's-Şâhân'ında Bulunan Manzum Bir Nasihatname: Nesâyih-i Mülûk". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 9/2 (2023), 366-394.
- Zeyla'î, 'Osmân b. 'Alî b. Mehcen el-Bâri'î Faḥruddîn el-Hanefî. *Tebyînü'l-ḥakâik şerhu Kenzi'd-daḳâik ve Ḥâşiyeti's-Şelebî*. Kahire: el-Maṭba'atü'l-Kübrâ'l-Emîrîyye, 1313.